

Наставно-научно веће Факултета политичких наука Универзитета у Београду, на седници одржаној 19. априла 2018. године, на предлог Одељења за новинарство и комуникологију, формирало је Комисију за преглед и оцену докторске дисертације **„Еколошки чиниоци у међународним односима“ кандидаткиње мр Заинаб Дардури (Zaynab Darduri)** у саставу: проф. др Весна Милтојевић, редовни професор, Факултет заштите на раду Универзитета у Нишу, проф. др Драган Р. Симић, редовни професор Факултета политичких наука Универзитета у Београду, проф. др Милош Бешић, ванредни професор Факултета политичких наука Универзитета у Београду, доц. др Вера Арежина, доцент Факултета политичких наука Универзитета у Београду и проф. др Дарко Надић - ментор - редовни професор Факултета политичких наука Универзитета у Београду. Комисија је прегледала докторску дисертацију и подноси следећи

ИЗВЕШТАЈ

О УРАЂЕНОЈ ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

I

Основни подаци о кандидату и дисертацији

1. Основни подаци о кандидату. Кандидат мр Заинаб Дардури (Zaynab Darduri), рођена је 23. децембра 1973. године у Триполију, у Либији. Основне студије завршила је 1997. године на Одсеку за историју Факултета друштвених наука у Гарјану (Gharian), Либија, када је стекла звање дипломирани историчар. Магистарске студије завршила је на Факултету политичких наука Универзитета у Београду 2008. године, када је стекла звање магистра политичких наука, одбранивши магистарски рад под насловом *Однос Европске уније према Медитерану* (ментор проф. др Тања Мишчевић). У периоду од 1997-2006. године, боравила је у Београду у пратњи оца који је био на позицији Војног аташеа при Амбасади Либије у Београду. Била је запослена на месту директора Либијске школе у Београду од 2000-2003. године. Мр Заинаб Дардури говори арапски језик и има пасивно знање енглеског и српског језика.

Радкоји кандидата квалификује за одбрану ове докторске дисертације:

Докторска дисертација коју је кандидаткиња Заинаб Дардури доставила Комисији на увид и оцену има обим 234 страница текста (нормалног прореда 1,5 и величине слова 12) и састоји се, осим увода, закључка и библиографије, из 5 делова (поглавља) који су насловљени на следећи начин: Еколошки проблеми у савременом свету, Еколошки чиниоци Уније арапских земаља Магреба (УМА), Еколошке промене и последице по становништво у земљама Магреба, Нови међународни односи према земљама Магреба у 21. веку, и, Програми и активности специјализованих агенција Уједињених нација у земљама Магреба.

Као саставни део рада је и *Увод*, односно образложење основних циљева докторске дисертације и разлога зашто је кандидат изабрао баш ову тему, дато је на 4 страница

текста, *Закључак* на 13 страница текста, и *списак коришћене литературе* које је дат на крају дисертације. Рад је писан уз консултовање обимне литературе, од преко две стотине библиографских јединица, књига, чланака и посебно званичних докумената националног и међународног карактера.

II

Предмет и циљ дисертације

Предмет докторске дисертације кандидаткиње Заинаб Дардури „*Еколошки чиниоци у међународним односима*“, је сложен, актуелан, научно недовољно расветљен, и у пракси још незавршен процес. Став да се у предмету теме ради о научно недовољно осветљеном, сложенем и још увек актуелном процесу, указује да постоји и потреба за њихово даље научно истраживање. То је био и један од основних мотива који је кандидаткињу упутио на изучавање овог специфичног проблема.

Научна потреба и друштвена оправданост за једним целовитим научно-емпиријским истраживањем обухвата различите еколошке чиниоце у земаљама Магреба што је значајно за разумевање међународних односа према тим земаљама, пре свега од стране великих сила, Сједињених Америчких Држава, Европске уније и многих релевантних међународних организација, на челу са Уједињеним нацијама.

Избор теме докторске дисертације од стране кандидата, односи се на еколошке чиниоце у међународним односима – студија случаја земаља Магреба. Кандидат указује да земље Магреба имају сличне географске и климатске услове, што представља и основ за њихову заједничку еколошку стратегију. Међутим, кандидат сматра да истраживање различитих еколошких чиниоца земаља Магреба, од климатских промена, квалитета ваздуха, плодности земљишта, биодиверзитета, водних ресурса, итд., указује да неке земље имају изузетно богате природне ресурсе, попут нафте у Либији или гаса у Алжиру.

Друга група проблема, која је укључена у предмет истраживања, односи се на проучавање промена у међународним односима на почетку XXI века према земаљама Магреба, на челу са Сједињеним Америчким Државама (САД), Европском унијом и значајним међународним организацијама као што су Уједињене нације и њихове специјализоване агенције. Кандидат наводи да су Европска унија и САД повећали дипломатске активности у земаљама Магреба, после демонстрација током 2011. године познатих као „Арапско пролеће“ које су се из Туниса прелиле на остале земље и довеле до масовних протеста у Алжиру или до промене власти у Тунису и Либији, али и до ширења немира и насиља у Египту и земаљама Блиског истока. Кандидат наводи да је Европска унија (ЕУ) до сада потписала низ споразума са земаљама Магреба, са циљем унапређења животне средине, одрживог развоја, очувања биодиверзитета, смањења загађења и оскудице питке воде, до развоја и примене еколошких политика и поштовања еколошких стандарда као услова за извоз производа у Европску унију. Остаје нам да поменемо још једну важну чињеницу, а то је да земље Магреба, постају велики произвођачи обновљиве енергије. Односно, постоје велика економска улагања у обновљиве изворе енергије. С једне стране, ове државе постају еколошки лидери у Африци док са друге стране инсистирају на дугорочној стратегији енергетске

стабилности и безбедности која је проузрокована чињеницом да ове државе нису лидери у производњи фосилних горива.

Предмет истраживања обухвата проучавање улоге еколошких чиниоца земаља Магреба на међународне односе почетком XXI века. Кандидат сматра да се многе земље Магреба суочавају се са сличним еколошким проблемима као што су оскудица питке воде, салинизација, ширење пустиња, шумски пожари (посебно у Алжиру и Мароку, где годишње нестане око 20.000ha шума), смањење биодиверзитета и плодности земљишта, неконтролисана сеча шума због све већег пораста становништва, као и до пораста загађења многих ресурса услед развоја индустрије и технологије и друго. Кандидаткиња Заинаб Дардури сматра да разноврсне еколошке чиниоце земаља Магреба проучавају различити субјекти међународних односа, од Сједињених Америчких Држава, Европске уније до различитих међународних организација. Иако кандидаткиња указује на значај специјализованих агенција Уједињених нација, као што су Еколошки програм Уједињених нација (УНЕП), Организација УН за храну и пољопривреду (ФАО), и других институција попут америчког Центра за стратешке и међународне студије (CSIS), Магреб центра са седиштем у Вашингтону, и других, она сматра да су од краја прошлог века Сједињене Америчке Државе, као водећа супер сила, јачале свој утицај, успостављајући контролу у Средоземном мору, а са друге стране над природним ресурсима у многим земљама Магреба.

Истраживање проблема и предмета је претежно теоријско, и спада у међународне односе, те се и разматра у оквиру ове научне дисциплине политичких наука. Међутим, имајући у виду ширење самог предмета проучавања међународних односа имамо у виду да постоји и једна мултидисциплинарност која је специфична. Наиме, изучавање еколошких проблема, узрока еколошких криза и проблема, као и њихове последице, али и сплет свих питања еколошке и енергетске безбедности, спада у предмет проучавања социјалне и политичке екологије. У том смислу је неминовно да је предмет ове дисертације комплексно мултидисциплинаран и свеобухватан. То је свакако био велики изазов за кандидаткињу Заинаб Дардури, који је она успешно савладала избегавајући замке коју свакодневна политика, посебно међународна политика и међународни односи, носе са собом.

Научни циљовог истраживања обухвата научну дескрипцију улоге еколошких чиниоца на међународне односе у земљама Магреба. Дескрипција не умањује вредност ове дисертације из више разлога. Један, који је и претходно наведен, јесте и да ова појава није довољно изучавана и да је у великој мери и непозната. Други разлог сеналази у чињеници да се стварају еколошки и пре свега енергетски блокови држава које уједињује не само иста политичка матрица или идеологија, већ један глобални интерес а то је интерес за опстанком. Наравно, овај интерес опстанка може имати своје политичке и идеолошке узроке, али овде је пре свега у центру еколошки и енергетски интерес са димензијама остваривања регионалног социјалног мира.

У одређеним деловима рада, научни циљ јесте пре свега научно објашњење одређених еколошких чиниоца, а посебно оскудице и загађења водних ресурса на становништво у овој области, и то друштвено-економске, као и безбедносне последице. Друштвени циљове дисертације примена сазнања које може да утиче на јачање земаља Магреба ради заштите својих еколошких фактора од деградације, загађења или претеране експлоатације. Осим тога, кандидат сматра да је неопходно повећати сарадњу са међународним организацијама, као што су Уједињене нације, Еколошки програм УН-а, Организација УН за храну и пољопривреду (ФАО), и друге.

III

Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању

У општем научно-методолошком оквиру кандидаткиња Заинаб Дардури који је доставила у предлогу, односно пријави, своје докторске дисертације је навела и основни хипотетички модел који ју је усмеравао у истраживању, односно писању ове докторске дисертације. У самој дисертацији, Заинаб Дардури, је потврдила и доказала своје претходно постављене опште и посебне хипотезе. Кандидаткиња је пошла од генералне хипотезе *Земље Магреба суочавају се са сличним еколошким проблемима, што доводи до јачања њихове међусобне сарадње, као и унапређења сарадње са Сједињеним америчким државама и Европском унијом. Осим тога, ради заштите својих еколошких чиниоца земље Магреба развијају међународну сарадњу са многим организацијама, од Еколошког програма Уједињених нација (УНЕП), ОУН за храну и пољопривреду (ФАО), Организације за економску сарадњу и развој (ОЕЦД), и других.* Кандидаткиња је доказала да постоји универзалност еколошких проблема, и та универзалност нема национални већ глобални карактер као и да не постоји изузетљивост од њих ако се гледа међународна заједница. Државе Магреба су у сваком случају део међународне заједнице и самим тим и део глобалне еколошке одговорности. Еколошки проблеми на глобалном нивоу обухватају климатске промене и загађивање елемената човекове животне средине, угрожавање вода, стабилност плодности земљишта као и смањивање биолошке разноврсности. Ови облици угрожености, односно „универзалност и недељивост еколошких проблема“ нужно доводе до тога да државе Магреба морају (као предуслов еколошког опстанка) да сарађују са САД али и са Европском Унијом. Условљеност еколошке сарадње са САД има свој политички смисао, док са ЕУ има свој еколошки смисао. Дакле с једне стране је политичка стабилност а са друге стране је еколошка кооперативност имајући у виду да су земље Магреба део Медитеранског басена. И наравно, трећи пут је међусобно повезивање и јачање регионалне сарадње имајући у виду заједнички језик, религију и истоветност еколошких проблема са којима су суочени.

У складу са генералном хипотезом, кандидаткиња је доказала и посебне хипотезе. *Прва посебна хипотеза:* Различити еколошки чиниоци, од климатских промена до промена у водним ресурсима, доводе до јачања сарадње у земљама Магреба. Већина 9 земаља Магреба суочава се са климатским променама, смањењем биодиверзитета, оскудицом питке воде и плодног земљишта, као и неконтролисаним сечом шума и ширењем пустиња. *Друга посебна хипотеза:* Сједињене Америчке државе су покренуле „нов почетак“ у међународним односима према земљама Магреба које се, између осталих, суочавају и са еколошким изазовима, а односе се на доступност водних ресурса и расположивост енергената. *Трећа посебна хипотеза:* Европска унија настоји да заштити животну средину и подстиче реформе у области усвајања и примене еколошких политика у земаљама Магреба. Унапређење животне средине и одрживог развоја обухвата заштиту различитих еколошких чиниоца као што су водни ресурси, земљиште, биодиверзитет, и други. *Четврта посебна хипотеза:* Многе међународне организације учествују у заштити еколошких чиниоца земаља Магреба, од ФАО која спроводи различите програме заштите пољопривредног земљишта до најзначајнијег, Еколошког програма Уједињених нација (УНЕП) који објављује годишње извештаје о стању и проценама различитих еколошких чинилаца и спроводи многобројне програме

заштите, као на пример заштита водних ресурса у Африци. *Индикатори* за проверу хипотеза су дати у оквирима исказа у научним делима и у документима многих држава, а посебно земаља Магреба, и међународних организација попут Уједињених нација и других. Наравно, не треба занемарити и аналитички ниво и ниво антиципације који је кандидаткиња применила у изради ове докторске дисертације.

Дисертација је заснована на комбиновању неколико научних метода како би се задовољили основни методолошки захтеви објективности, систематичности и поузданости. Методе су одабране у складу са проблемом и природом проблема, његовом комплексношћу, и наравно у складу са циљевима, задацима и постављеним хипотезама. Наравно методолошки приступ је усклађен и са наукама и научним дисциплинама које су у оквиру предмета истраживања саме докторске дисертације. Та мултидисциплинарност је условила коришћење метода географских наука и дисциплина, политиколошких и социолошких метода, као и посебних методских поступака прихваћених у оквиру посебних дисциплина као што су социјална и политичка екологија, еколошка безбедност и енергетска безбедност.

У дисертацији су примењене готово све аналитичке и синтетичке методе сазнања а акценат је стављен на анализи, синтези, генерализацији и индуктивно-дедуктивној методи. Метода анализе садржаја је коришћена за проучавање досадашњих теоријских сазнања кроз анализе објављених и признатих научних радова (чланака и књига) из области социјалне и политичке екологије, социологије и политикологије, које су обрађивале појам еколошких катастрофа, миграције. У ову групу су укључени и међународни документи који се баве овим проблемима. У дисертацији је такође примењена и каузална анализа коришћена при откривању узрочно последичних фактора.

IV

Кратак опис садржаја докторске дисертације

Докторска дисертација кандидаткиње мр Заинаб Дардури састоји се из 5 одељака-делова. Први одељак је насловљен *Еколошки проблеми у савременом свету*, други одељак, *Еколошки чиниоци Уније арапских земаља Магреба (УМА)*, трећи одељак *Еколошке промене и последице по становништво у земљама Магреба*, четврти одељак је насловљен као *Нови међународни односи према земљама Магреба у 21. веку*, и пети одељак *Програми и активности специјализованих агенција Уједињених нација у земљама Магреба*.

У уводу докторске дисертације Заинаб Дардури истиче свој став да различита еколошка питања постају веома актуелна у међународним односима од друге половине 20. века, због све већег загађења животне средине, искоришћавања природних ресурса, а са друге стране долази до прекомерног пораста становништва и све веће индустријализације. Већина земаља Магреба суочава се са многим еколошким проблемима као што су климатске промене, загађење ваздуха до оскудице и загађења

водних ресурса и плодног земљишта, смањења биолошке разноврсности итд. Кандидаткиња даје географске карактеристике овог региона и упућује на чињеницу да земље Магреба обухватају Мароко, Алжир, Тунис, Либију и Мауританију, државе које се налазе на северу афричког континента, и западно од реке Нил. Сам термин Магреб потиче од арапске речи (ал-Магриб), што значи западноа у ширем схватању односи се на државе афричког континента које се налазе западно од реке Нил. Унија арапских земаља Магреба (УМА) основана је 1989. године у Маракешу, са циљем да координира и хармонизује политике држава-чланица, као и да омогући слободно кретање људи, услуга, роба и капитала. Посебан циљ се односи на повећање међурегионалне трговинске размене у области индустрије, пољопривреде, трговине, али је проблем што ова размена и после више од две деценије достиже једва три одсто. Слични географски и климатски услови земаља Магреба представљају основ за њихову заједничку еколошку стратегију. Такође, неколико земаља Магреба имају изузетно богате природне ресурсе, попут нафте у Либији или гаса у Алжиру, који је био највећи извозник на француском тржишту. Према наведеним еколошким проблемима у земљама Магреба, проучаваћемо последице тих промена по становништво, укључујући здравствене, економске, политичке и безбедносне последице.

У првом одељку *Еколошки проблеми у савременом свету*, кандидаткиња Дардури истражује основу категорију која чини централни део њене дисертације, а то је појам еколошких проблема. У овом одељку она пружа, цитира велики број дефиниција домаћих и страних аутора који су дефинисали овај појам. Различитост понуђених, односно цитираних, дефиниција, указује са правом како у академској заједници не постоји јединственост у сагледавању ове појаве и јединственост у дефинисању исте. Наиме, различитост дефиниција није само структурално проузрокована већ је и у вези са чињеницом да се појам еколошких проблема сагледава у два правца. Први, где дефиниције појма „еколошки проблеми“ се посматра изоловано, односно да се ова појава посматра као изолована појава, и друг правац, где се појам „еколошки проблеми посматра у вези са другом појавом (коју проузрокује) а то је еколошка криза. Као основне еколошке проблеме кандидаткиња је одабрала управо оне који у већој мери имају регионални карактер са глобалним последицама. То су *климатске промене и загађивање ваздуха, оскудица и загађивање водних ресурса и плодног земљишта (имајући у виду специфичност региона које чине државе Магреба) и смањивање биолошке разноврсности*. Климатски систем и промене проучавају се у оквиру различитих научних дисциплина природних и друштвених наука. Иако климатске промене заокупљају пажњу научника широм света од средине прошлог века, донедавно су постојала различита схватања о том проблему. Према првом схватању, климатске промене су само цикличне промене климе, док према другом схватању оне су подстакнуте, тј. изазване различитим активностима људи. Ово друго схватање прерасло је током претходне деценије у научни концензус, а касније је потписана и Заједничка изјава о глобалним климатским променама од стране многих развијених земаља попут Канаде, Немачке, Јапана, Русије, Сједињених Америчких Држава, али и Индије, Бразила и других. Главни узрок климатских промена, како у дисертацији истиче Дардуријева, које су изазване активностима људи је повећана емисија гасова са ефектом стаклене баште у атмосферу. Према подацима Светске Метеоролошке организације – забележено је повећање концентрације гасова са ефектом стаклене баште – угљен диоксид, хлорофлуоругљеник – ЦФЦ, халона, бромид, метан, азотни оксид и други, и то за 30% током 2011. године, у односу на претходну деценију. Концентрација ових гасова била је висока у тропосферском делу омотача средином деведесетих година прошлог века. Услед тога, усвојени су и примењени многи

споразуми (Монтреалски и Кјото протокол, и др.), након чега је дошло до мањег смањивања емисије гасова са ефектом стаклене баште, а посебно је смањена емисија ЦФЦ, али су и даље остале високе концентрације тих гасова у стратосфери. Ако детаљније размотримо критеријуме извора загађења ваздуха, можемо разликовати природне у које убрајамо вулкане, песак из пустиња, космичке радијације, гасове из мочвара, полен и бактерије; и антропогени загађиваче који су последица људских активности (антропогени фактори). Они се даље могу класификовати у три групе: стационарни, покретни, и загађења из затвореног простора.

У истом контексту и у истоветном приступу кандидаткиња је истраживала и остале еколошке проблеме, које смо претходно навели. Када су у питању *водни ресурси* кандидаткиња наводи да водни ресурси у заузимају око 70% планете Земље, и налазе се у течном, чврстом и гасовитом стању. Водни ресурси обухватају површинске воде (реке, канали, језера, акумулације), затим поцемне воде, и падавине. У наведеној табели дата је процена расподеле слане и слатке воде у свету. Дакле, слана вода чини 97%, док преосталих 3% је слатка вода, односно подземне воде, ледене капе, глечери, реке, језера и друго. Као један од проблема у вези са овим, она наводи да, на несташницу питке воде утиче и њена неправилна расподела у свету. Највећу количину питке воде има Азија са 36% укупних светских залиха, затим следе Јужна Америка са 26%, Северна Америка са 15%, Африка са 11%, Европа са 8% и Аустралија и Океанија са 4%. Осим неправилне расподеле слане и слатке воде, евидентна је и неравномерна расподела према државама, што се може видети у доле наведеној табели. У најбогатије земље које располажу водним ресурсима су Француска Гвајана (812 121м³ по особи), затим Исланд, Гвајана, Суринам, Конго, Канада, и Нови Зеланд, док се сматра да се са оскудицом водних ресурса суочавају Саудијска Арабија, Либија, Катар, Уједињени Арапски Емирати и највише Кувајт (10м³ по особи). Земље Магреба управо трпе последицу несташнице питке воде и убрзано исцрпљивање водних ресурса.

Смањење биодиверзитета се такође сматра последицом климатских промена. Према ширим схватањима, биодиверзитет тј. биолошка различитост је у Конвенцији о биодиверзитету Уједињених нација из 1992. године дефинисана као „разноврсност, разноликост (различитост, варијабилност) живих организама из свих извора, укључујући између осталог, копнене, морске и друге водене екосистеме и еколошке комплексе чији су део; ово укључује разноврсност у оквиру врсте, између врста и између екосистема.“ Биодиверзитет, према најшире прихваћеној дефиницији, означава свеукупност гена, врста, екосистема и предела на Земљи. Према ужим схватањима, биодиверзитет подразумева разноврсност еколошких интеракција које настају између сваког организма и његовог окружења. Процењује се да због утицаја човека на животну средину неповратно нестаје око 27.000 врста годишње, односно 74 врсте дневно. Дакле, ако се процењује да нестаје око 100 органских врста у току једног дана, стопа изумирања постаје 1.000 пута већа од процењене тзв. нормалне еволуционе стопе изумирања. Осим тога, ако се изумирање настави по актуелној стопи, могло би да нестане 20% данашњих врста у наредних 30 година. Годишње смањење броја животињских и биљних врста може се сматрати катастрофалним. Изумирање прети више од 1000 врста сисара и птица. Пред опасношћу потпуног уништења налази се више од 25 хиљада врста вишег растиња. Нестанак неких биљних и животињских врста и друге промене биодиверзитета доводе до савремене еколошке кризе.

У другом одељку докторске дисертације, насловљеном *Еколошки чиниоци Уније арапских земаља Магреба (УМА)* кандидаткиња Заинаб Дардури, претходно

дефинисане категорије и појмове, сада операционализује и спецификује сврставајући их у конкретно дефинисани географско-политички оквир. Тако на првом месту она истиче климатске промене као једну врсту узнемирујућег фактора развоја и оптанка земаља Магреба.

Многе афричке земље суочавају се са сложеним и различитим последицама климатских промена као и све већом оскудицом ресурса, док са друге стране треба да одговоре на потребе за економским развојем али без повећања зависности од фосилних горива или застарелих технологија. Све афричке земље, са изузетком Анголе, Либерије и Сомалије, ратификовале су Оквирну конвенцију климатских промена Уједињених Нација (УНФЦЦ), где се предлаже и начин усвајања и имплементације Кјото протокола, што је договорено на састанку у Бону 2001. године на коме су учествовали делегати из више од 180 земаља у свету. Према истраживањима Еколошког програма Уједињених нација – УНЕП, многе афричке земље, а посебно земље Магреба веома мало доприносе емисији гасова са ефектом стаклене баште у свету. На основу расположивих података, земље на северу Африке учествовале су у емисији угљен диоксида од 280 милиона метричких тона, а међу њима највише Либија и Алжир. Такође, према подацима Афричке развојне банке из 2001. године, земље на северу Африке учествовале су са око 20% емисије метана у односу на остале афричке земље. Многе афричке земље суочавају се са сложеним и различитим последицама климатских промена као и све већом оскудицом ресурса, док са друге стране треба да одговоре на потребе за економским развојем али без повећања зависности од фосилних горива или застарелих технологија. Све афричке земље, са изузетком Анголе, Либерије и Сомалије, ратификовале су Оквирну конвенцију климатских промена Уједињених Нација (УНФЦЦ), где се предлаже и начин усвајања и имплементације Кјото протокола, што је договорено на састанку у Бону 2001. године на коме су учествовали делегати из више од 180 земаља у свету.. Кандидаткиња је за писање ове дисертације користила најновије податке који говоре управо о факторима који доводе до климатских промена. Према истраживањима Еколошког програма Уједињених нација – УНЕП, многе афричке земље, а посебно земље Магреба веома мало доприносе емисији гасова са ефектом стаклене баште у свету. На основу расположивих података, земље на северу Африке учествовале су у емисији угљен диоксида од 280 милиона метричких тона, а међу њима највише Либија и Алжир. Такође, према подацима Афричке развојне банке из 2001. године, земље на северу Африке учествовале су са око 20% емисије метана у односу на остале афричке земље. Прецизност и тачност у коришћењу података је присутна поготово у анализи саобраћаја као извора загађивања. Загађење ваздуха због саобраћаја је велики проблем у Краљевини Мароко, посебно у градовима као што су Казабланка, Рабат и Сафи. У тим градовима дошло је до развоја саобраћаја и индустријализације, али и до повећања загађења ваздуха током последње две деценије. Због миграције становништва ка градовима у градовима Рабат и Казабланка, загађење ваздуха због саобраћаја је значајан извор загађења ваздуха у Мароку. Највећи ниво загађења ваздуха због саобраћаја од 30% забележен је у Казабланци. Ова врста загађења постаје све значајнија, јер је број аутомобила и других возила повећан са 1,6 милиона из 2000, на 2,3 милиона возила током 2008. године, са просечном стопом раста од 5% годишње. Дардуријева истиче такође да је у земљама Магреба индустрија је често извор загађења ваздуха. Што су државе јаче, стабилније и код којих је индустрија врло развијена, и те државе значајно улажу и у заштиту животне средине. Такве државе издвајају велика средства за израду различитих пројеката, и усвајају и примењују законе којима се омогућава да ти пројекти складно функционишу. Ово је најчешће случај са стабилним земљама попут Шведске, Норвешке и других скандинавских држава које могу да

издвајају значајна средства за заштиту животне средине. Нажалост, почетком овог века више је тзв. слабијих држава у које се убрајају и многе земље Магреба, које имају проблеме са националном економијом, и нису у могућности да издвајају значајна средства за заштиту животне средине. Међутим, без обзира колико једна држава има установљен висок ниво заштите, увек их може изненадити неки еколошки инцидент који се није могао предвидети и који захтева додатно ангажовање свих друштвених чинилаца и велико друштвено-политичко јединство унутар државе. Активности у индустрији могу да укључе супстанце које обично не представљају велику претњу здрављу људи и животној средини, али су ипак потенцијално опасне. У многим земљама Магреба индустрија се развијала током шездесетих година 20. века када се није водило рачуна о загађивању животне средине. Проблем додатно су представљали заштитни трговачки режими, девизна ограничења и главна улога јавног сектора у индустрији, што није подстицало развој и примену чистијих технологија у индустрији. Као што смо навели у претходном делу рада, сви велики градови (Казабланка, Сафи, и други) у Мароку, али и у другим земљама Магреба имали су висок степен загађења ваздуха због развоја индустрије и различитих постројења. Ова индустријска постројења обухватају хемијску, електронску, металску, прехранбену, текстилну, као индустрију коже и металургије, као и електране и рафинерије за прераду нафтних деривате. У Либији се главни извор загађења ваздуха, осим саобраћаја, односио на индустрију прераде нафте и нафтних деривате. Проблеми су се односили на саму градњу тих постројења као и на непостојање контроле загађења, јер ова постројења нису имала системе за контролу емисије загађења, а нека од њих налазила су се у стамбеним насељима или у приобаљу. Осим тога, може се поставити и питање да ли је неко и вршио контролу емисије загађења. Све то је допринело да ова индустријска постројења емитују загађајуће гасове, а међу њима највише угљоводоник, угљеник и друге. У Тунису највише је угрожена приобална област у Габесу због хемијске и прерађивачке индустрије што је узроковало загађивање водних ресурса и ваздуха, што ћемо више разматрати на крају овог дела рада. У Краљевини Мароку, трошкови због индустрије као извора загађења износе више од 130 милиона евра годишње. У истој земљи, удео прехранбене индустрије износи око 68% због токсичних и органских отпада, затим хемијска индустрије учествује са 20% токсичних отпада, а индустрија текстила и коже износе око 10 процената. Такође, значајно доприносе загађењу ваздуха и друга индустријска постројења као што су рафинерије за прераду нафте и нафтних деривате, цементаре, железаре и челичане. Томе треба додати и остале изворе загађења ваздуха, као што су разне депоније, које су извор метана и других гасова. На овај начин кандидаткиња Заинаб је обухватила све еколошке проблеме, са детаљном анализом и комплетним подацима, који погађају земље Магреба, имајући у виду њихову различитост али и географску повезаност и међуусловљеност.

На исти начин, кандидаткиња је анализирала и стање водних ресурса, биодиверзитета, шумског и обрадивог земљишта. Међутим, оно почему се ова дисертација истиче, и у чему је ње на оригиналност јесте истраживање онога што је релативно непознато академској и светској јавности, а то је третирање питања обновљивих извора енергије у земљама Магреба. Енергетска политика земаља Магреба може се посматрати кроз: примену међународних споразума, доношење националних стратегија и закона о обновљивим изворима енергије и побољшавању енергетске ефикасности; оснивање институција и центара, и развој сарадње и учествовање у пројектима са циљем побољшања примене обновљивих извора енергије и енергетске ефикасности. Како је истакла у даљем делу овог одељка, већина земаља Магреба раде на усвајању националних стратегија и закона о обновљивим изворима енергије и побољшавању

енергетске ефикасности. Неке земље су усвојиле или припремају стратегије, законе или планове о енергетској ефикасности, док друге раде на примени и побољшању примене тих прописа. То има за циљ да се побољша енергетска ефикасности и обновљиви извори енергије у индустрији, стамбеним објектима, и др. Међутим, усвајање тих документа, као и њихова примена су на почетном нивоу развоја енергетске ефикасности, те је неопходно побољшати сарадњу влада у земљама Магреба са циљем побољшања примене тих закона и увођења истих стандарда.

Трећи одељак је насловљен *Еколошке промене и последице по становништво у земљама Магреба*, и у њему кандидаткиња анализира здравствене, економске, политичке и безбедносне последице које еколошки проблеми изазивају а који стварају и директне последице по становништво.

У *здравствене последице* еколошких промена убрајамо оне које доводе до угрожавања здравља и живота људи и до пораста одређених болести, као што су болести дисајних органа, астме, канцера или кардио-васкуларних болести, али и до пораста глади и смртности у одређеним земљама Магреба. У Краљевини Мароко урађене су две еко-епидемиолошке студије у Мохамедији током 2000. и 2002. године што је потврдило да постоји утицај појединих загађивача ваздуха на здравље људи које се огледа у распрострањености респираторних и кардиоваскуларних обољења. Дакле, у многим земљама Магреба, а посебно у Краљевини Мароко, као последица емисије тих загађујућих материја и њиховом дуготрајном излагању долази до различитих плућних болести - актних респираторних инфекција, хроничне опструкције плућа, астме, хроничног бронхитиса, рака плућа и друго. Оскудица и загађење питке воде такође могу да угрозе здравље људи. Према подацима Светске здравствене организације око 1,2 милијарде људи нема приступ здравој води за пиће, без ризика од болести или смрти. Најтеже погођена подручја у свету су пустиње и полупустињске области у Азији и подсахарској Африци. Према истраживању УНЕП из 2010. године, све земаља Магреба, осим Мауританије, имају веома оскудне водне ресурсе до 1.000 кубика по становнику. Мауританија, према том истраживању, располаже са 2501-10.000 кубика по становнику, и сматра се да има довољно водних ресурса. Имајући ове податке, кандидаткиња је анализирала и податке везане за економске последице које изазивају еколошки проблеми. Наиме, земље Магреба су најрањивији део планете, посебно када је у питању умерена медитеранска клима због Сахаре и њеног рефлектовања топлоте на околину. Како бисмо лакше сагледали последице еколошких промена у земљама Магреба претходно је потребно да констатујемо да економске последице можемо сврстати у две категорије. У првој категорији, људи су имали утицаја на промену еко система односно, директно су учествовали или су пропустили да учествују, а морали су утицати на неке појаве и догађаје. Друга категорија су појаве и догађаји где је људски фактор био искључен или није био у могућности да предузима било какве мере и активности. Кандидаткиња сматра, да економске последице еколошких промена обухватају материјалну штету која је настала услед природних катастрофа, али и обнављања загађених водних ресурса, земљишта, итд. Осим тога, економске последице обухватају и примену превентивних мера и међусобне сарадње унутар земаља Магреба, али и сарадње са другим државама и међународним организацијама. То је важно управо због тога, како Дардуријева правилно закључује, због обезбеђивања континуираног економског развоја и социјалне стабилности ових земаља.

Трећа врста последица су последице које имају *политичко-безбедносну* димензију. Кандидаткиња указује на различите еколошке факторе који након дугог периода еколошког стреса због оскудице, загађења неких ресурса, или немогућности земаља

Магреба да штите ресурсе, доводе до немира, демонстрација и пораста сукоба и нестабилности у том региону. Политика земаља Магреба у појединим сегментима може се означити као међудржавна у оквиру Магреба, иако свака земља појединачно има билатералне односе и са другим међународним организацијама као што је то, рецимо, Европска унија. Такође је потребно поменути и друге битне факторе који су од утицаја на политику и безбедност земаља Магреба. Пре есга ту је становништво, његва традиционална и новоуспостављена миграторна кретања, као негативни фактор, али Дардуријева је навела и факторе, односно процесе који делују позитивно, односно који јачају ову политичко безбедносну димензију. Пример за то је формирање Евро-медитеранског партнерства (ЕУРОМЕД). ЕУРОМЕД представља Евро-медитеранско партнерство које се бави промоцијом економске интеграције и развијањем демократије, повезивањем земаља Европске уније и земаља на северу Африке (Алжир, Мароко, Мауританија, Тунис и Египат), затим земаља на Блиском истоку (Јордан, Либан, Палестина, Израел), укључујући и неке бивше југословенске републике (Црна Гора, Босна и Херцеговина), као и Албанију и Турску. Пројекти које спроводи ова организација су из различитих области - економије, животне средине, енергетике, здравства, миграције и културе. Неки од циљева ЕУРОМЕД-а обухватају: „- чишћење загађења Медитеранског мора, укључујући приобаље и заштићена морска подручја; изградњу поморских и аутопутева на копну који повезују луке и побољшавају повезаност са железницом да би се олакшало кретање људи и роба; заједнички програми цивилне заштите ради превенције, припреме и одговора на природне и катастрофе изазване активностима људи; план за примену соларне енергије у Медитерану, који истражује могућности за развијање алтернативних извора енергије у региону; Евро-Медитерански универзитет који је основан у Словенији, у јуну 2008; развијање иницијативе за бизнис на Медитерану, што ће подржати пословање малих предузећа да послују у региону, после прве процене њихових потреба, а затим пружање техничке помоћи и приступ финансијама.

Четврти одељак је насловљен као *Нови међународни односи према земљама Магреба у 21. веку*. у овом делу докторске дисертације кандидаткиња Зајнаб Дардури указује на промене у међународним односима на почетку овог века према земљама Магреба, пре свега Сједињених Америчких Држава, Европске уније и значајних међународних организација као што су Уједињене нације и њихове специјализоване агенције. Посебан проблем односи се на интересе великих сила, некад колонијалних попут Француске, а на почетку 21. века Сједињених Америчких Држава и многих међународних организација према земљама Магреба. Европска унија и САД су повећали дипломатске активности у земљама Магреба, после демонстрација познатих као Арапско пролеће које су се из Туниса током 2011. прелиле на остале земље и довеле до масовних протеста у Алжиру или до промене власти у Тунису и Либији, али и до ширења немира и насиља у Египту и земљама Блиског истока. Бројни амерички институти, као на пример Центар за стратегију и међународне студије (ЦСИС), проучавају последице климатских промена и енергетску безбедност у земљама Магреба. Посебно су анализирани односи Сједињених америчких држава према земљама Магреба, посебно према Алжиру, Мароку и Либији, имајући у виду специфичност и тежину терористичких претњи радикалних исламистичких група из овог региона. Разматрајући билатералне односе Сједињених Америчких Држава, у овом делу дисертације можемо закључити да оне настоје да одговоре на све већу глобалну потражњу за енергентима, као начине ради сузбијања тероризма, те је пре неколико година дошло до промене спољне политике САД-а према земљама Магреба. Нов почетак, односно промена билатералних односа Сједињених Америчких Држава према земљама Магреба обухвата

неколико области. Две области се односе на водоснабдевање и енергенте, а остале на изградњу институција, развој транспорта, банкарства, и повећање трговине и инвестиција у земљама Магреба. Осим тога, указује се да сличне проблеме у Магребу треба решавати заједничким напорима, и то јачањем регионалне сарадње око енергетских политика, и одрживог развоја у земљама Магреба. Наглашава се даље иницијатива да земље региона морају да раде заједно са циљем да се смање царинске баријере, ускладе регулативе и законске норме како би поспешили економски раст сопствених привреда кроз регионалне инвестиционе пројекте. Земље Магреба, као и међународна заједница, могле би да имају велике користи уколико заједно раде са циљем побољшања економске стабилности. На овај начин Сједињене Америчке Државе указују на јачање економског, социјалног и безбедносног концепта који је посебно значајан за сузбијање и спречавање радикалног екстремизма са фракцијама који остварују своје циљеве извођењем терористичких акција. Дакле, Сједињене Америчке Државе подржавају неку врсту дугорочног економског развоја и раст привреде у земљама Магреба. Званично, САД имају стратешки интерес за стабилност и просперитет у северној Африци, у региону који је имао велике турбуленције и који је начинио значајне промене. САД се посебно залажу за идеју јачања односа са Мароком, Тунисом и Алжиром како би подстакли демократизацију и подпомогли економске реформе у тим земљама. Сличан положај, односно однос је и са Европском унијом. У новије време, политичка нестабилност је створила додатну неизвесност око будућности Уније Магреба (УМА). Упркос томе, ЕУ наставља да подржава даљу интеграцију земаља Магреба. На раскрсници европских, афричких и азијских континената, медитерански регион представља политичке и економске изазове који су недавно поново покренули расправу о Евро-медитеранској интеграцији и сарадњи. Иако земље у медитеранском региону имају многе заједничке карактеристике, од географије, климе или прошлости која је обликована као неке од највећих цивилизација на свету. Упркос таквим елементима јединства, Медитеран је остао подељен у два главна правца, и то на север-југ. Док земље на северној обали Медитерана уживају ојачану политичку и економску интеграцију, са друге стране дубоке поделе карактеришу односе у јужним државама. Демократија и богатство на северу, у супротности је са сиромаштвом и политичким превирањима на југу Медитерана. Такође, јужни регион има проблема због међународне и унутрашње миграције, тероризма, организованог криминала, трговине људима, деградације животне средине, неизграђених или слабих институција, слабо образоване радне снаге и високе стопе незапослености. Ове препреке у области безбедности и економије у региону не могу се посматрати одвојено једни од других. Међутим, за разлику од сарадње са САД, овде сарадња има димензију развијања основних предуслова који за циљ имају заштиту животне средине. Кандидаткиња Дардури у овом делу дисертације, набраја и анализира све облике сарадње, од главних пројеката и подпројеката до конкретних облика сарадње европских агенција за земљама Магреба.

Пети одељак, *Програми и активности специјализованих агенција Уједињених нација у земљама Магреба*, је и последњи у овој докторској дисертацији. У овом одељку кандидаткиња Заинаб Дардури посматра улогу међународних организација у заштити животне средине посебно њихову улогу према земљама чланицама Магреба. Различита еколошка питања постају веома актуелна у међународним односима од друге половине 20. века, због све већег загађења животне средине, искоришћавања природних ресурса, а са друге стране долази до прекомерног пораста становништва и све веће индустријализације. У том периоду оснивају се многе међународне организације са циљем заштите животне средине попут Еколошког програма Уједињених нација

(UNEP), Светске zdravstvene organizacije (WHO), Светске meteorološke organizacije (WMO), Organizacije УН за храну и пољопривреду (FAO), и друге. Те међународне организације издвојиле су око педесет битних еколошких проблема који нарушавају екосистем, а тиме и здравље људи. Већина наведених међународних организација, као и многобројних невладиних организација, спроводе различите пројекте и програме заштите животне средине, унапређују међународну сарадњу између држава и региона, али и између других међународних организација. Осим тога, потписано је више од двестотине међународних споразума ради унапређења заштите животне средине. У даљем делу овог дела дисертације, кандидаткиња је анализирала и документовала све активности, планове и пројекте ових организација које су своју делатност или део делатности усмериле као земљама Магреба.

У закључку, кандидаткиња Заинаб Дардури, износи одређене ставове које је документовала одређеним подацима. Ови подаци говоре управо о еколошким факторима и ризицима са којима могу бити суочене ове државе.

У 21. веку за већину земаља на северу Африке, а посебно земље Магреба највећи проблем ће представљати оскудица водних ресурса, што је повезано са другим еколошким факторима као што су пораст температуре и пораст становништва. Од средине прошлог века забележен је пораст температуре ваздуха од готово 2°C у многим земљама на југу Европе и северне Африке. Због промена еколошких фактора, тачније због оскудице питке воде, обрадивог земљишта, повећања загађења воде, и ваздуха у градским срединама, као и због лоших санитарних услова, већина земаља Магреба суочава се са порастом болести и смртних случајева. Дакле, у многим земљама Магреба, а посебно у Краљевини Мароко, као последица емисије загађујућих материја и њиховом дуготрајном излагању долази до различитих плућних болести као што су актне респираторне инфекције, хронична опструкција плућа, астма, хронични бронхитис, рак плућа и друге. Осим тога, економске последице еколошких промена обухватају материјалну штету која је настала услед природних катастрофа, али и обнављања загађених водних ресурса, земљишта, итд. Економске последице обухватају финансијска и друг средства која су потребна за примену превентивних мера и међусобне сарадње унутар земаља Магреба, али и сарадње са другим државама и међународним организацијама. Еколошки чиниоци са којима се суочавају земаље Магреба су климатске промене, смањење биодиверзитета, оскудица и загађење водних ресурса и земљишта. Уколико се реализују процене о повећању температуре у овом веку од 2-6°C, то ће посебно погодити многе афричке земље. Последице климатских промена су бројне у многим земљама Магреба, од ширења пустиња, дужих сушних периода до пораста нивоа мора, и екстремнијих временских непогода. Такође, те промене ће довести до повећања миграција. Иако су многи људи већ били принуђени да напусте своје домове због наведених последица климатских промена, у 21. веку очекује се да ће климатске промене погоршавати многе постојеће миграцијске притиске широм света. На пример, екстремне временске непогоде као што су суше и поплаве могу довести до изненадних хуманитарних криза, посебно у руралним и сиромашним областима, или ако не постоје институције које би збринуле те људе, или ако у тим областима постоје различити облици сукоба. Кандидаткиња предлаже низ мера за спречавање ових појава или за умањење негативних последица. Она сматра да је једно од решења стварање нових регионалних иницијатива. Главни циљеви регионалних економских интеграција су: интеграција тржишта и привреда; усклађивање макроекономска политика; остваривање мира, безбедности и добро управљање; хармонизација секторских политика. Регионална интеграција пружа већа тржишта,

значајнија финансијска средстава и научно-техничке способности у порђењу са улагањима слабијих и сиромашнијих држава. Неке афричке земље, као што је Јужна Африка, већ су опремљена лабораторијама и кабинетима за развој науке, технологије и инфраструктуре, који би могле да користе и земље које нису тако добро опремљене. Нове регионалне иницијативе ће морати да ставе у први план употребу науке и иновација у области заштите животне средине и одрживог развоја. Земље Магреба могу да се примене позитивна искуства наведених регионалних економских заједница у погледу заштите животне средине и одрживог развоја. На основу различитих циљева, програма и пројеката те регионалне економске заједнице су много тога већ реализовале, планирају да побољшају сарадњу и интеграцију унутар одређене регионалне заједнице или развијају сарадњу са Европском унијом, Сједињеним Америчким Државама, Уједињеним нацијама, и другим око заштите животне средине и одрживог развоја. Она такође у закључку истиче да, нажалост, већина афричких земаља нису успеле да развију сопствене националне политике како би могле да помогну у изазовима и употреби нових технологија у решавању проблема.

V

Остварени резултати и научни допринос дисертације

Научни допринос докторске дисертације „*Еколошки чиниоци у међународним односима*“ кандидаткиње *мр Заинаб Дардури (Zaynab Darduri)* заснива се на два битна момента. Прво, ова тема није обрађена у нашој и нама познатој, светској научној литератури у облику јединственог научног дела, те је ова докторска дисертација у потпуности оригинална. И друго, на основу научног циља, односно научне дескрипције улоге еколошких фактора на међународне односе у земљама Магреба. Осим тога, научни значај овог истраживања огледа се у систематизовању постојећих и стицању одређених нових научних сазнања везаних различите еколошке чиниоце које значајно утичу на међународне односе почетком XXI века, од јачања сарадње међународних организација, од Уније арапског Магреба (УМА), Европске уније и Уједињених нација, до пораста немира и сукоба за контролу над ограниченим ресурсима. *Друштвени значај и очекивани резултати* односе се на примену одређених истраживања која се односе на јачање сарадње земаља Магреба ради заштите својих еколошких фактора, а тиме и смањења нестабилности и побољшања сарадње у међународним односима. *Конкретни остварени резултати* које је ова дисертација дала се пре свега налазе у чињеницама да је дошло до проширивања, продубљивања и систематизације научно-искуствених сазнања о улози еколошких фактора на међународне односе у земљама Магреба, дато је научно објашњење америчке спољне политике према земљама Магреба.

У методолошком контексту то је:провера метода политичких наука (науке безбедности) и других друштвених наука у формулисању научних објашњења сложених међузависних појава-процеса у области међународних односа и спољне политике; емпиријско утврђивање показатеља делотворности (ефикасности и ефективности) јачања сарадње међународних организација, од Уније арапског Магреба (УМА), Европске уније и Уједињених нација.

VI Закључак

Имајући у виду све што је претходно написано у овом извештају, Комисија сматра да је мр Заинаб Дардури изабрала изузетно занимљиву тему која је по структури сложена. Са друге стране тема је и инспиративна имајући у виду сложеност међународних односа на северу афричког континента и заједничке претње која постоје. Ова заједничка претња, а то је еколошки колапс, представља интегративни фактор ових земаља и ствара потребу специфичног умрежавања и повезивања ових земаља са Сједињеним америчким државама и Европском унијом. С друге стране, кандидаткиња Дардури је показала да еколошке претње, као што су климатске промене стварају одређене али и алармантне последице и по земље севера Африке, а то је нешто што се јавности занемарује и често и игнорише имајући у виду еколошку егоцентричност европског континента.

Осим тога, кандидаткиња мр Заинаб Дардури је показала одлично разумевање основног категоријалног апарата који се налази у систему социјалне и политичке екологије и еколошке политике, како у његовом теоријском тако и у практичном смислу. Не треба занемарити и њено познавање међународних односа и трендова у међународној политици који исказују своју еколошку димензију. Та еколошка димензија која је мотивисана опстанком, политичким, социјалним, економским, обогаћује али истовремено усложњава савремене међународне односе поготову у оквиру земаља Магреба и афричког континента. Та осетљивост је свакако видљива у појави да су земље Магреба веома близу европског континента и да самим тим деле неку врсту еколошке судбине Европе.

Дисертација је урађена у свему према одобреној пријави. Према идеји, поступцима истраживања, начину на који је урађена, као и према идеји о њеној крајњој сврси, коју је кандидат замислио да ова дисертација треба и мора да има, можемо рећи да она представља оригинални научни рад и да постоји евидентни и мерљиви научни допринос.

На основу свега што смо претходно изнели, Комисија износи оцену да је докторска дисертација *„Еколошки чиниоци у међународним односима“* кандидаткиње *мр Заинаб Дардури*, подобна за јавну одбрану и стога препоручујемо Наставно научно већу Факултета политичких наука Универзитета у Београду да прихвати овај Извештај и омогући кандидату јавну одбрану ове докторске дисертације.

Београд, 19. јул 2018.

КОМИСИЈА

Проф. др Драган Р. Симић
*Редовни професор Универзитета у Београду, Факултет
политичких наука*

Проф. др Весна Милтојевић,
*Редовни професор Универзитета у Нишу, Факултет заштите
на раду*

Проф. др Дарко Надић, ментор
*Редовни професор Универзитета у Београду, Факултет
политичких наука*

проф. др Милош Бешић
*Ванредни професор Универзитета у Београду, Факултет
политичких наука*

доц. др Вера Аржина
*Доцент Универзитета у Београду, Факултет политичких
наука*